

УДК 821.112.2

ОЛЕНА ЗУБЕНКО

(Полтава)

НОВАТОРСТВО ТРАГЕДІЇ «ЕМІЛІЯ ГАЛОТТИ» Г. Е. ЛЕССІНГА

Ключові слова: театр, драматургія, міщанська трагедія, поетика, проблематика, індивідуальний стиль.

Творчість Г. Е. Лессінга поклала початок німецькій класичній літературі, у тому числі просвітницькому театру. Пошуки митцем нової проблематики і способів зображення дійсності в літературі були доволі тривалими. Вони розпочалися зі знайомства Г. Е. Лессінга із трупкою Кароліни Нейбер, для мандрівного театру якої майбутній драматург написав свої перші комедії. Пізніше він організовував власні театральні видання, основним завданням яких було формування національного німецького театру світового рівня.

Драматург уважав, що серед усіх видів мистецтв лише театр здатен уплинути на свідомість людини і виховати справжнього громадянина держави. У театральних журналах, заснованих Г. Е. Лессінгом («Театральна бібліотека», «Матеріали до історії та критичної оцінки театру», «Листи про нову німецьку літературу»), пропагувалася нова естетика драми, а також необхідність оновлення театрального репертуару. У цьому плані найбільш вагомим стала праця Г. Е. Лессінга «Гамбурзька драматургія» (1767–1769).

Творчості видатного німецького драматурга, філософа, поета, критика, естетика присвячено чимало вітчизняних та зарубіжних досліджень. Першими розкрили новаторський зміст діяльності Г. Е. Лессінга М. Чернишевський і Ф. Мерінг. Серед дослідників, які вивчали реформаторський характер діяльності драматурга, слід відзначити праці В. Р. Гриба, Г. В. Менцеля, Г. В. Стаднікова, Г. М. Фрідлендера, М. М. Філіпова та ін. Притому зауважимо, що значно менше уваги науковці приділили поетиці творів митця, особливостям художньої системи письменника та його індивідуальному стилю.

У зв'язку з цим метою статті є виявлення новаторської проблематики і поетики трагедії «Емілія Галотті» Г. Е. Лессінга у контексті естетичної концепції драматурга та його діяльності у становленні німецької класичної літератури та німецького просвітницького театру XVIII ст.

Г. Е. Лессінг – автор першої у Європі міщанської трагедії «Міс Сара Сампсон» (1755), яка мала величезний успіх у глядачів. І це закономірно, адже вперше на сцену виступили нові герої – не царі та можновладці, а люди із третього стану, прості, незнатні. Та й дія п'єси перенесена з королівських палаців у побутову, знайому пересічному громадянину, ситуацію. Автор уперше порушив проблеми звичайної людини, звернувши увагу на її внутрішній світ. Із цього твору розпочався шлях формування національної німецької літератури.

Погляди Г. Е. Лессінга на розвиток театру того часу були новаторськими, хоча його естетика перебувала під впливом раціоналізму й класицизму XVII–XVIII сс. Це виявилось в орієнтації на античність, що сприймалася автором

як певна норма для наслідування всією літературою наступних епох. Однак проблеми, які виникли в тогочасному суспільстві, дали поштовх Г. Е. Лессінгові для переосмислення багатьох принципових положень класицизму. На його думку, правдивість і виховний вплив літератури мали стояти на першому місці, звідси – розробка митцем естетичної концепції реалістичного мистецтва. Дослідник творчості німецького драматурга Г. В. Стадніков зазначає: «Лессінг був прихильником тверезого, реалістичного сприйняття мистецтва <...> Пов'язуючи художню творчість із пізнавальною діяльністю, Г. Е. Лессінг стояв на позиціях просвітницького реалізму, відкидаючи літературу, яка тяжіла до релігії і містики та ідеалізувала життя <...> У центрі літератури повинен стояти не ідеальний, статичний герой, а діяльний, активний громадянин і людина, зображена в усьому різноманітті свого індивідуального світу, жива і зрозуміла широкому загалу глядачів і читачів» [6, с. 6]. Апеляція до сучасності та злободенних проблем визначає актуальність драм Г. Е. Лессінга. Для переконливості драматургу, як зазначав митець, потрібно бути передовсім правдивим, тому з особливою увагою Г. Е. Лессінг підходив до зображення фактів, типів і подій сучасного йому життя. Він уважав, що майстри слова мають рівнятися «на найосвіченіших і найкращих людей свого часу і країни, поширювати світло знань серед простого народу, щоб виправити його» [3, с. 10].

Г. Е. Лессінг усвідомлював, що літературне життя Німеччини потребувало не тільки нових естетичних ідей, але й нових естетичних норм. Як літературний і театральний критик він спростовував усталені авторитети та унормованість класицистичних правил у мистецтві. Об'єктом зображення в літературі, вважав Г. Е. Лессінг, повинна стати, в першу чергу, реальна дійсність у всій своїй повноті, складності й суперечливості. І засоби художнього втілення життя на сцені мають бути відповідними.

Естетика нового театру Г. Е. Лессінга мала велике значення для формування суспільної свідомості людини із третього стану. Драматург намагається знайти такий жанр для втілення своїх ідей, який би не потребував спеціальних роз'яснень і коментарів, а безпосередньо впливав на людську душу. Таким жанром для Г. Е. Лессінга стала міщанська трагедія. Драматург утілює в трагедії значущі моральні проблеми, робить її рупором просвітницьких ідей. Його твори мають потужний виховний потенціал, який визначається правдивістю виведених на сцені характерів і порушенням проблем, близьких співвітчизникам автора. «Література й театр, критика й естетика – на них переважно були спрямовані зусилля Е. Г. Лессінга. Але які б літературні та культурні проблеми Г. Е. Лессінг не вирішував, він ніколи не відходив від питань суспільно-політичних. Письменник добре розумів, що в умовах роздробленої Німеччини саме на літературу, театр, критику покладено високу місію – пробудження національної свідомості німців. Г. Е. Лессінг як літератор і людина завжди залишався громадянином-борцем» [6, с. 7].

У «Гамбурзькій драматургії» викладено погляди драматурга на завдання й функції оновленого театру. Автор розробляє питання теорії драми, окреслює нову тематику і проблематику п'єс, приділяє увагу жанровій системі, вказує на мету та функції театру. Г. Е. Лессінг заперечує канони класицизму, що панували у драматургії до цього часу, вважаючи, що класицистична ес-

тетика з її нормативністю позбавляє мистецтво органічної природи. Мета мистецтва загалом і театру зокрема, на думку драматурга, – не підпорядкування вищим прошаркам суспільства, а звернення до інтересів простого люду. Г. Е. Лессінг чи не першим у літературі сучасної йому Німеччини звернувся до проблем пересічної людини. Л. В. Сидорченко, визначаючи новаторський характер драматичного доробку Г. Е. Лессінга, пише: «Утверджуючи естетику нового театру, Г. Е. Лессінг чітко усвідомлював його першочергове значення у розвитку соціальної самосвідомості третього стану. У центрі його теоретичних роздумів – людина, яка відстоює право на особисту свободу й на існування в розумно організованому суспільстві» [2, с. 23]. Театр, на думку драматурга, має нести в маси просвітницькі ідеї і стати майданом для боротьби за інтереси простого народу.

Найбільш яскраво погляди Г. Е. Лессінга знайшли відбиток у трагедії «Емілія Галотті» (1772), у якій змальовано свавілля верхівки тогочасної Німеччини. Хоча дію п'єси через цензурні обмеження автор переносить в Італію, глядач упізнає ту задушливу атмосферу, що панувала в Німеччині XVIII ст. Соціальний зміст п'єси визначає критика абсолютизму та засудження насилля з боку представників двору. Автор закликає громадян не бути покірними перед насильством, несправедливістю, приниженням, боротися за свої почуття, проявляти мужність навіть у ситуації приреченості. Такими є головні герої п'єси – Емілія Галотті та її батько Одоардо.

Сюжет трагедії Г. Е. Лессінг запозичив з античного твору «Віргінія», в основу якого покладено легенду про Аппія та Віргінію. Патриціїй Аппій хотів заволодіти прихильністю плебейки Віргінії. Щоб дочка не стала наложницею Аппія, батько Віргінії вбиває її на очах у народу. Цей учинок став поштовхом до повстання плебеїв, унаслідок чого владу патриціїв було знищено. Г. Е. Лессінг переносить сюжет античної трагедії у сучасне йому суспільство, показуючи тим самим, що насильство держави та верхівки над особистістю панує й до сьогодні.

Шляхетність і мужність людей третього стану Г. Е. Лессінг зображує через учинок Емілії й Одоардо. У головну героїню закоханий принц Хетторе Гонзага, однак Емілія – наречена графа Аппіані. Підступний камергер принца Марінееллі організовує напад на весільний кортеж графа та Емілії. Аппіані вбито, дівчину ж викрадено до палацу принца під приводом порятунку. Про цю подію дізнається батько Емілії Одоардо і прибуває до палацу, щоб забрати дочку. Проте, коли він дізнається про справжні причини злочину, то не може змиритися з тим, що Емілія стане фавориткою принца, й убиває її кинджалом.

Автор утверджує демократичну ідею про те, що в кожній простій людині приховані мужність, почуття свободи та справедливості і за певних обставин вони вибухають потужним полум'ям. В основу трагедії покладено соціально-політичний конфлікт, на тлі якого розкриваються людські стосунки. Тема твору для драматургії Німеччини часів Г. Е. Лессінга була новою. У трагедії розкриваються життєві протиріччя між людьми панівної верхівки, як правило, аморальними, жорстокими і нищими, та людьми третього стану – носіями чеснот.

Трагедія «Емілія Галотті» є новаторською за своїм характером, що засвідчує проблематика твору. Г. Е. Лессінг глибоко вболівав за пригноблений народ і своїми творами закликав до пробудження громадянської свідомості та честі. На відміну від античного джерела, у якому вбивство батьком своєї дочки призводить до повстання і повалення влади тиранів, «Емілія Галотті» має іншу кінцівку. Одоардо після вбивства дочки віддається до рук правосуддя, а принц Хетторе Гонзага та його підданий Марінееллі так і залишаються непокараними. Проте ідея полягає зовсім у іншому: автор намагався пробудити в кожному громадянині особисто, незалежно від класової приналежності, високу моральність, уважаючи, що лише з усвідомленням своєї життєвої позиції суспільство зміниться на краще.

Отже, центральною у творі є соціально-політична проблема феодальної сваволі, всюдозволеності панівної верхівки та деспотизму. Ця проблема розкривається через образ принца та його прибічника Марінееллі. В особі принца автор утілює риси жорстокого тирана. На шляху до досягнення своєї мети такі люди не зупиняються ні перед чим. Принц – монарх-деспот, а його двір являє собою осередок таємних злочинів, розпусти, підлабузництва, де заради власних насолод нівелюються права простих підданих.

Образ Хетторе Гонзага доволі суперечливий. Принц не позбавлений рис звичайної людини, він прекрасно розбирається в людях, з повагою ставиться до Одоардо та графа Аппіані. Хоча принц уважає Аппіані своїм суперником, він дає йому об'єктивну оцінку: «...граф очень достойный молодой человек, он красив, богат, полон благородства. Мне бы очень хотелось приблизить его к себе» [4, с. 116]. Принц захоплюється мистецтвом, цінує любов, навіть здатний на розкаяння. Він розуміє всю нікчемність людей вищого стану: «Ах, эти ваши лучшие дома, в которых царит чопорность, принужденность, скука, а нередко и убожество» [4, с. 117]. Людина він не зла, але слабохарактерна і безвольна, розбещена владою, підлабузництвом придворних і всюдозволеністю, тому не дивно, що пріоритетом у житті Хетторе Гонзага стало задоволення своїх примх та амбіцій будь-якими способами. Право на владу сформувало в ньому характер монарха, який за певних обставин перетворюється на тирана. Остання сцена першої дії, де принц, поспішаючи, готовий бездумно підписати смертний вирок людині, не знаючи її імені й тяжкості злочину, розкриває жорстокість правителя князівства:

«Камилло Рота. Нужно подписать смертний приговор.

Принц. Весьма охотно!.. Давайте сюда! Быстрой!

Камилло Рота (в изумлении глядя на принца). Смертний приговор, я сказал.

Принц. Прекрасно слышу. Я бы успел уже это сделать. Я тороплюсь.

Камилло Рота (просматривает свои бумаги). Я, как видно, не захватил его с собой! Простите меня, ваша светлость. С этим можно повременить до завтра <...>

Камилло Рота (качает головой, собирает бумаги и направляется к выходу). «Весьма охотно!» Смертний приговор – весьма охотно! В эту минуту я бы не дал подписать приговор, даже если бы дело шло об убийце моего единственного сына. Весьма охотно! Весьма охотно! Это ужасное «весьма охотно» пронзает мне душу!» [4, с. 113].

Образ Хетторе Гонзага має узагальнений характер, у своєму творі автор перекладає провину не на окремого правителя чи злочинців, а на весь політичний режим тогочасної Німеччини.

Тема моралі втілена перш за все в образі старого Одоардо. Він наділений лише позитивними рисами: хоробрий, чесний, гордий, люблячий батько. Навіть сам принц, який вважає Одоардо своїм ворогом, дає йому схвальну характеристику: «...старый воин, гордый и грубый, но в то же время добрый и честный!» [4, с. 113]. З повагою про свого майбутнього тестя говорить граф Аппіані: «Моя Эмилия, что за человек ваш отец! Образец всех мужских добродетелей. В какую высь поднимается моя душа, когда я с ним! Моя решимость всегда быть добрым и благородным никогда не бывает сильнее, чем когда я его вижу, чем когда я думаю о нем. И чем же еще, как не воплощением этого желания, я могу сделать себя достойным чести называться его сыном, быть вашим, моя Эмилия?» [4, с. 130].

Одоардо – зразковий громадянин своєї держави, однак його принципова позиція прагнення до справедливості в критичний момент узяла гору над батьківськими почуттями й призвела до трагедії. На початку твору протест Одоардо проти прибічників двору мав ще пасивний характер, що втілене в бажанні бути подалі від принца та його прибічників. Але в умовах задушливої атмосфери тиранічного німецького князівства старий полковник стає більш рішучим і знаходить вихід із критичної для його сім'ї ситуації. Відкритим і досі є питання, чому Одоардо вбиває свою дочку, а не принца. Дослідники творчості Г. Е. Лессінга критикують автора за те, що кінець трагедії недостатньо обумовлений. Так, Ф. Мерінг стверджує, що невмотивована кінцівка п'єси – «ахіллесова п'ята трагедії Е. Г. Лессінга» [5]. На нашу думку, такою кінцівкою автор намагався показати, що в надрах простого народу має назріти прагнення до волі та опору проти свавілля знаті, адже Г. Е. Лессінг щиро вірив у те, що люди третього стану змінять суспільство на краще, жертвуючи при цьому навіть найдорожчим. Драматург переконаний, «що доля дочки, вбитої своїм батьком, якому її честь дорожча за життя, сама по собі доволі трагічна. Така подія здатна схвилювати душу глядача, хоча й не призведе до державного перевороту» [6, с. 58]. Формуючи у свідомості глядачів внутрішній протест проти старого світу, Г. Е. Лессінг звертається до їхньої моралі, не закликаючи до відкритої боротьби. Автор жив у країні, у якій на той час був відсутній масовий демократичний рух проти абсолютизму, тому в трагедії зображується стихійний протест німецького бюргерства XVIII ст.

Г. Е. Лессінг утверджує думку про те, що люди із третього стану здатні бути справжніми героями. Автор закликає відмовитися від пасивної покірності, приреченості та приниження, як це зробили головні герої твору – Одоардо та Емілія. Саме вони є носіями героїчного початку в трагедії Г. Е. Лессінга, з допомогою цих образів автор ніби попереджає: людина, наділена абсолютною владою, за певних обставин може стати злочинцем, а звичайна ж людина може виявити героїзм.

Довкола образу головної героїні твору сконцентровано кілька проблем. Зокрема, проблема жіночої долі, вірності, свободи вибору, кохання тощо. Емілія Галотті є позитивним образом і водночас доволі суперечливим. Емі-

лія є вірною своєму коханому графу Аппіані, але, з іншого боку, вона мимоволі піддається спокусам придворного життя. У палаці Хетторе Гонзага дівчина щосили намагається протистояти залицянню принца, однак у певну хвилину вона проявляє слабкість, розуміючи, що самотійно подолати ці відчуття не зможе. Тому й просить батька допомогти їй у вирішенні конфлікту: «Соблазн – вот настоящее насилие! В моих жилах течет кровь, отец, такая молодая и горячая кровь! И мои чувства – живые чувства! Я ни за что не отвечаю, ни за что не могу поручиться! Я знаю дом Гримальди – это дом веселья. Один час провела я там под наблюдением матери – и поднялась такая буря в душе моей, что нужны были недели поста и молитва, раньше чем я успокоилась. Чтобы избежать зла, не большего, чем это, тысячи людей бросались в воду и превращались в святых? Дайте мне, дайте мне этот кинжал» [4, с. 171].

Героїня викликає до себе співчуття як жертва власної слабкості й тиранії князівського абсолютизму. В. Р. Гриб, даючи оцінку вчинкові Емілії, пише, що Г. Е. Лессінг «знаходить у самій Емілії слабкості, які повинні підготувати й обумовити внутрішню необхідність її загибелі, і в повному протиріччі з усіма попередніми сценами, де Емілія сяє душевною чистотою, раптом виявляється, що вона не може витримати залицянь принца. Провина Емілії у тому, що у неї гаряча кров і мало розсудливості та дисципліни, але невже це трагічна провина?» [1]. Глибиною свого протесту, силою волі вона піднімається до високого героїзму. Поєднуючи в собі людські й громадянські початки, образ Емілії апелював до пробудження громадянської свідомості та високої моральності простих людей, нагадуючи перш за все міщанству про велику небезпеку суспільної пасивності.

Мотив підлабунництва і плазування перед верхівкою втілений в образі Марінелли. Камергер є носієм майже всіх вад тодішнього суспільства. Це хитра, підступна, ница, брехлива людина, котра прагне жити в розкоші, прислужуючи своєму господареві. Він готовий на будь-який жорстокий учинок заради власної вигоди: «А! Когда проявляешь такую глупую готовность жертвовать для сильных мира сего, надо бы заранее знать, надо бы заранее знать, какова будет их благодарность» [4, с. 136]. Для такого злодія, як Марінелли, який, по суті, є вершителем чужих доль, в умовах князівського деспотизму відкриваються великі можливості для здійснення лихих справ. Підозрюючи Марінелли в убивстві графа Аппіані, мати Емілії проклинає його: «А, убийца! Трусливый, жалкий убийца! Тебе не хватает храбрости, чтобы убивать своей рукой, но ты достаточно низок, чтобы убивать ради угождения чужой похоти, – убивать руками наемных убийц! Честные убийцы не потерпят тебя в своем обществе! Тебя! Тебя! Я бы хотела одним-единственным словом выплюнуть тебе в лицо всю свою желчь, всю свою горечь! О, ты, ты – сводник!» [4, с. 146].

Автор критикує самодержавну владу. На його думку, змінити ситуацію в державі можуть лише ті герої, які свідомо протистоять деспотизму князівської влади та її згубному впливу.

Г. Е. Лессінг майстерно розкриває внутрішній світ героїв, мотивує їхні вчинки, зумовлені певними обставинами. Герої змальовані не статично, а в психологічному розвитку, що дає змогу глядачеві дати власну оцінку їх-

ньої поведінки і вирішити, чи критикувати чи виправдовувати їх. Через показ приватного життя однієї сім'ї автор створює узагальнену картину суспільного устрою сучасної йому епохи. Критика феодального деспотизму й утвердження демократичних принципів – головна мета творчості письменника. «Емілія Галотті» була написана в той час, коли Г. Е. Лессінг «міцно стояв на суспільно-просвітницьких позиціях, підходячи до оцінки людини з моральної точки зору, орієнтуючись на вічні, загальнолюдські етичні норми» [6, с. 69].

У трагедії Г. Е. Лессінга знайшли відбиток прогресивні ідеї європейського Просвітництва. В «Емілії Галотті» засуджується влада тиранії над людиною – влада суворих релігійних норм і закостенілого патріархального устрою. Автор виступає проти підкорення почуттів людини усталеним принципам. Естетичні погляди Г. Е. Лессінга ґрунтувалися на вірі в ідею вільного розвитку особистості та в силу людського розуму. Трагедія «Емілія Галотті» мала надзвичайний успіх серед глядачів і справила значний вплив на подальший розвиток німецької літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриб В. Р. Избранные работы / В. Р. Гриб. – М, 1956. – 353 с.
2. История зарубежной литературы XVIII века : учеб. для филол. спец. вузов / Л. В. Сидорченко, Е. М. Апенко, А. В. Белобратов и др. ; под ред. Л. В. Сидорченко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 2001. – 335 с.
3. Лессинг Г. Э. Гамбургская драматургия / Г. Э. Лессинг. – М., 1936.
4. Лессинг Г. Э. Эмилия Галотти / Г. Э. Лессинг. – М. : Худож. лит-ра, 1980. – 574 с.
5. Меринг Ф. Легенда о Лессинге / Ф. Меринг // Избранные труды по эстетике / Ф. Меринг. – М. ; Л., 1934. – Т. 1. – С. 43–473.
6. Стадников Г. В. Лессинг: литературная критика и художественное творчество / Г. В. Стадников. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. – 99 с.

ЕЛЕНА ЗУБЕНКО

НОВАТОРСТВО ТРАГЕДИИ «ЭМИЛИЯ ГАЛОТТИ» Г. Э. ЛЕССИНГА

В статье рассматриваются особенности художественной системы Г. Е. Лессинга, определяется новаторская проблематика и поэтика мещанской трагедии «Эмилия Галотти» в контексте эстетической концепции драматурга и его деятельности в становлении немецкой классической литературы и немецкого просветительского театра XVIII века.

Ключевые слова: театр, драматургия, мещанская трагедия, поэтика, проблематика, индивидуальный стиль.

OLENA ZUBENKO

THE INNOVATIVE CHARACTER OF G. E. LESSING'S «EMILIA GALOTTI»

The article deals with the peculiarities of G. E. Lessing artistic system and the innovative problems within the bourgeois tragedy «Emilia Galotti» in the context of aesthetic conception of playwright and his activity for the development if German classical literature and German theatre of Enlightenment in the XVIII century.

Key words: theatre, dramaturgy, bourgeois tragedy, poetics, problems, individual style.

Одержано 18.12.2015 р.